

Inleiding

Je geld of je leven?

If you really think the environment is less important than the economy, try holding your breath while you count your money.

– Dr. Guy McPherson

Groeicijfers gaan zelden over bomen of planten, maar vrijwel altijd alleen over geld. Economische groei lijkt het enige wat het leven nog de moeite waard maakt. Geld is een doel op zichzelf geworden. Economie is niet langer de wetenschap van de verdeling van schaarse goederen en diensten, maar de wetenschap van groei-maximalisatie en de wijze waarop het geld verdeeld wordt.

De kosten van onze groei- en schuldverslaving zijn hoog. Ten opzichte van 300 jaar geleden heeft Nederland nog maar 15 procent van haar oorspronkelijke biodiversiteit weten te bewaren,¹ veel minder dan in andere Europese landen het geval is. Wat in Nederland oogt als grazige weilanden, is in termen van biodiversiteit niets anders dan een landbouwwoestijn; steeds eentoniger, steeds grootschaliger, met steeds meer onherbergzaam maar eiwitrijk raaigras dat hooguit ganzen en zwanen aantrekt. Dieren die vervolgens weer op grote schaal neergeschoten of zelfs vergast worden, omdat ze ‘schade’ zouden aanrichten aan de landbouwbelangen. De zeeën worden in een razend tempo leeggevist. Bijen en andere voor onze voedselvoorziening cruciale insecten worden met uitsterven bedreigd. En een groeiende wereldbevolking op een krimpende planeet (wat betreft grondstofvoorraden) biedt weinig perspectief op welvaartsgroei. Of op verbetering van ons welzijn.

Generaties lang stond kinderen een betere toekomst te wachten dan die van hun ouders. Tot onze generatie. Wij zijn de eersten die ons zorgen maken over de vraag of onze kinderen het beter krijgen dan wij, zowel in materiële als immateriële zin. We lijken de eerste generatie te zijn die geconfronteerd wordt met nauwelijks beheersbare veranderingen die het uiterste zullen vragen van ons vernuft en onze innovatieve krachten om onze planeet nog enigszins leefbaar te houden.

Vernieuwingsdenkers zoals Elon Musk² zetten zelfs meer van hun kapitaal op het stichten van een kolonie op Mars, dan op de ontwikkeling van de elektrische auto die het leven op aarde zou moeten veraangename. Er zijn overduidelijk radicale koerswijzingen nodig, terwijl de politiek zich meer en meer vastklampt aan de status quo en de belofte dat alles weer goed komt als we maar blijven inzetten op de Heilige Graal van economische groei.

‘Stem op ons, en je kunt straks gewoon weer drie keer per jaar met vakantie. Wij zorgen ervoor dat je huis niet meer onder water staat, wij zorgen ervoor dat je loon omhoog gaat en je huur omlaag. Dat je baan niet langer op de tocht staat en dat je oude dag alsnog geregeld wordt zoals je beloofd was.’ Alles gericht op het kortetermijnperspectief van herstel van de status quo. Veel beloven, weinig geven, doet de gek in vreugde leven. Kiezers zijn meer geneigd geloof te hechten aan herstel van de welvaart die ze uit het recente verleden kennen, dan aan de bringers van slecht nieuws die aangeven dat het welvaartsniveau dat achter ons ligt niet makkelijk opnieuw bereikt zal kunnen worden en dat alleen radicale veranderingen een oplossing kunnen bieden. Zeker wat betreft het collectieve welvaartsniveau.

Er zullen altijd mensen zijn die zichzelf tegen de verdrukking in of zelfs met gebruikmaking van de verdrukking van anderen, een welvarend leven bezorgen. Maar aan de horizon van onze gezamenlijke toekomst pakken zich donkere wolken samen. We moeten dus dringend op zoek naar oplossingen waarbij we alles wat de aarde te bieden heeft eerlijker zullen moeten verdelen, en waarbij

we alle keuzes die we maken zullen moeten beperken tot de grenzen van wat de aarde te bieden heeft. Zeker zolang die Marskolonie nog geen werkbare optie is.

Maar waar moet je beginnen met die radicale veranderingen? De traditionele politieke partijen gaan er vrijwel zonder uitzondering van uit dat er eerst geld verdiend moet worden voordat immateriële zaken zoals zorg voor elkaar, educatie, een gezonde natuur, milieu, klimaat en dierenwelzijn serieuze aandacht kunnen krijgen. De bronnen van en de kernvoorwaarden voor ons bestaan worden gezien als luxe, geld zijn we gaan zien als noodzaak.

Die denkwijze heeft ons in de systeemcrisis gebracht waarin we ons op dit moment bevinden. Waar moet je beginnen om de crisis als keerpunt te benutten? Toen Ewald Engelen in 2014 gevraagd werd waarom hij als lijstduwer op de kandidatenlijst van de Partij voor de Dieren stond, zei hij: de Partij voor de Dieren is de kanarie in de kolenmijn. Daarmee doelde hij op de levende kanaries die mijnwerkers vroeger gebruikten als vroegtijdige waarschuwing tegen giftige gassen.

Ewald zegt daarover, vrij naar Heinrich Heine: 'Dort wo man Tieren malträtiert, malträtiert man am längsten Ende auch Menschen.'

Zowel de wijze waarop wij mensen omgaan met de ecologie als de wijze waarop wij de economie hebben ingericht vormt een doodlopende weg.

Het maakt niet uit of we onze probleemanalyse vanuit ecologisch of vanuit economisch perspectief aanvangen: er is noodzaak tot een radicale koerswijziging en de Partij voor de Dieren wil graag een gidsfunctie vervullen in die koerswijziging. Geen acceptatie of adaptatie van onhoudbare systemen, maar een compleet andere manier van leven. Eén die uitzicht biedt op een aarde die genoeg biedt voor ieders behoefte, maar paal en perk stelt aan de nu ongebreidelde hebzucht.

Ik heb Ewald Engelen gevraagd daarover samen met mij dit boek te schrijven.

Hij vanuit de onhoudbaarheid van het huidige economische perspectief, ik vanuit de ecocentrische visie die de Partij voor de Dieren zo'n unieke positie geeft in het huidige politieke krachtenveld. We zullen proberen aan te tonen dat wat je vertrekpunt van denken ook is, ecologie of economie, de conclusie niet anders kan zijn dan dat het oude denken vermolmd is. Over de datum en rijp voor vervanging. Niet via de instrumentele politiek van het voldongenfeitdenken, kleine veranderingen, visieloze compromissen en symptoombestrijding. Maar via expressieve politiek die gericht is op agendering en bewustwording. Op grootschalige gedragsverandering en afwijzing van het huidige achterhaalde systeem.

Ambitieuw, maar daarmee niet minder noodzakelijk. Martin Luther King had geen plan, maar een droom. Dat vormde in zijn geval het kenmerkende verschil om de tijdgeest te benutten en fundamentele verandering in gang te zetten. Wat heb je aan geld als de ijskap smelt? Waarom zouden we ons leven ondergeschikt maken aan een hulpmiddel dat een doel in zichzelf is geworden? En vooral, waarom zouden we de bronnen van ons bestaan niet kunnen herontdekken en in ere herstellen? Schone lucht, schoon water, biodiversiteit, natuurlijke rijkdom, een vruchtbare bodem en leven in harmonie met alle andere bewoners van deze kleine planeet? Laten we beginnen met vast te houden aan onze idealen en weigeren kleingeld te maken van alles wat er echt toe doet.

Het financieel begrotingstekort bedraagt in ons land jaarlijks om en nabij de 3 procent, terwijl ons ecologisch begrotingstekort meer dan 30 procent bedraagt: we verbruiken elk jaar meer dan 30 procent te veel aan grondstoffen (zoetwater, hout, et cetera) dan waar de aarde jaarlijks in kan voorzien. Zo ontstaat er een ecologische schuld voor toekomstige generaties.

Om die reden zullen we op zoek moeten gaan naar een nieuw begrippenkader waarin alles wat waarde heeft niet langer gereduceerd

wordt tot een in geld uitgedrukte waarde. Het bruto binnenlands product meet alles behalve dat wat het leven de moeite waard maakt. De speech uit 1968 waarin Robert F. Kennedy pleitte voor ontwikkeling van nieuwe indicatoren voor de staat van de economie, is actueler dan ooit.

Wij klampen ons vast aan 2 procent economische groei als indicator voor de stand van de Nederlandse economie. We beleven een welvaartsniveau waarvan onze grootouders niet eens konden dromen, maar tegelijkertijd voelen we dat er sprake is van een ernstig dilemma. We moeten groeien om economische stabiliteit te handhaven, krimp betekent aanwakkerende werkloosheid, dalende huizenprijzen, wankelende financiële instellingen en politieke instabiliteit. Dus drukt de Europese Centrale Bank maandelijks bankbiljetten met een waarde van 80 miljard euro bij, als ongedekte cheque die de illusie van welvaarts Herstel moet voeden. Tegelijkertijd weten we dat blijvende groei een onmogelijk scenario vormt bij een sterk toeneemende wereldbevolking en een dramatische prognose voor onze grondstoffenvoorraad in de komende decennia.

Het belangrijkste roesmiddel van onze generatie, aardgas, is bijna op en de verzorgingsstaat die gebouwd is op deze gasbel staat op omvallen. Bij alle fossiele brandstoffen blijkt dat we onverstandig zijn omgesprongen met de zeer beperkte voorraden en ook voor belangrijke bronnen van bestaan zoals fosfaat, schoon water, een stabiel klimaat en een houdbare biodiversiteit geldt dat nog tijdens het leven van de meesten van ons dramatische veranderingen te verwachten zijn.

Economie als wetenschap van de verdeling van schaarse middelen is in de euforie van de welvaartsmaatschappij vooral de wetenschap van het geld geworden, alsof geld elke vorm van schaarste zou kunnen compenseren of oplossen.

Robert F. Kennedy stelde dat zelfs als we materiële armoede volledig kunnen bestrijden, we nog steeds allemaal last hebben van het feit dat persoonlijk succes en maatschappelijke waarden in onze samenleving gebaseerd zijn op en geijkt worden aan het verkrijgen

van materiële zaken, met het bruto binnenlands product als graadmeter voor welvaart. Deze economische graadmeter is ooit ontwikkeld als beleidsinstrument tijdens de Grote Depressie in de Verenigde Staten in de jaren dertig van de vorige eeuw. Ook toen al waarschuwde het brein achter deze graadmeter, Simon Kuznets, dat het niet mogelijk is het welzijn van een land hiervan af te leiden omdat het ecosysteem en het sociale systeem hier simpelweg niet op evenredige wijze mee samenhangen.

Geld is niet alles, daar zijn de meeste mensen het inmiddels wel over eens. Toch blijven we naar het verleden en de toekomst kijken in termen van groei of afname aan de hand van het huidige bruto binnenlands product als belangrijkste graadmeter. Belangrijker is dat we via het najagen van verbetering van deze graadmeter ver verwijderd zijn van waarschuwingen aan de hand van andere indicatoren, zoals klimaatverandering. Daarmee is er weinig erkenning voor de schadelijkheid van onze overdaad.

Nu de uitputting van de aarde al in de eenentwintigste eeuw voelbaar wordt, is het tijd voor een radicale koerswijziging waarin het zekere voor het onzekere genomen wordt.

Het aanjagen van consumptie en bedrijfsinvesteringen kunnen hooguit de symptomen van structurele economische terugval maskeren, omdat ze gebaseerd zijn op de onhoudbare groei- en schuldverslaving van overheden, bedrijfsleven en burgers. Onhoudbaar omdat die niet gedekt kunnen worden uit bestaande of verwachte grondstoffen. Dat geeft politieke besluitvorming het aanzien van een piramidespel dat slechts kan blijven bestaan bij de gratie van nieuwe inleg.

Nu we al onze zorgen en verlangens zijn gaan uitdrukken in geld, zitten we gevangen in een eenzijdige economische logica. Die eenzijdige logica is leidend in het politieke debat. De vraag wat we ons kunnen veroorloven, beantwoorden we met de stand van de staatsfinanciën, in plaats van met wat moreel acceptabel is.

Dat heeft ertoe geleid dat hoeveel werk er ook gedaan moet worden, we anno 2016 toch 663.000 mensen geen baan kunnen bieden en dat een groeiend leger zzp'ers onder de armoedegrens zakt. Dat we overvloedig aanwezige menskracht zwaar belasten, maar tegelijk eindige en schaarse grondstoffen nog steeds vrijwel onbelast voor een grijpstuiver aanbieden. Dat we geen structurele oplossingen bedenken om de kap van het tropisch regenwoud en de uitstoot van broeikasgassen te stoppen.

Natuurlijk zijn veel kiezers meer ontvankelijk voor de onrealistische belofte dat alles via economische groei weer goed zal komen, dan dat ze warmlopen voor vermeend doemdenken. Maar er is niet veel fantasie voor nodig om ons te realiseren dat wanneer de benzienemeter op reserve staat, het harder zetten van de radio er niet toe zal leiden dat de auto je veel verder zal brengen.

Er zijn oplossingen te over. Volgens de University of Minnesota kunnen we 4 miljard mensen extra voeden wanneer we het huidige akkerbouwland niet meer gebruiken voor de productie van veevoer en biobrandstof, maar voor voedsel voor mensen.³

Wanneer we geen rozen meer kweken in Ethiopië of asperges importeren uit Peru, maar groenten van het seizoen eten, verspillen we de schaarse watervoorraden van de Afrikaanse bevolking niet langer aan onze eigen decadentie.

Wanneer we onze gebouwen benutten om energie op te wekken in plaats van energie te verspillen, maakt dat een wereld van verschil. Wanneer we onze glastuinbouw niet tegen bodemprijzen van aardgas voorzien, kunnen zonbeschenen akkers elders weer met succes de concurrentie aangaan. En kunnen we ons weer meer gaan richten op groenten van het seizoen, uit de volle grond of de koude kas uit de eigen regio. Ook het verwarmen van kassen met aardwarmte of zonne-energie is al een aanzienlijk betere mogelijkheid dan het opstoken van ons aardgas. Wanneer we dieren naar hun aard laten leven, hoeven we niet meer bang te zijn voor onhoudbare dierziekte-crisis die naast dieren- ook mensenlevens bedreigen.

Maar de waan van de dag regeert en structurele oplossingen krijgen geen ruimte omdat politici een tijdshorizon hebben die niet veel verder reikt dan de 4 jaar, of in veel gevallen al na gemiddeld 1,5 jaar, tot het moment van hun mogelijke herverkiezing.

Discussies over vluchtelingenstromen komen pas op gang wanneer duizenden mensen verdronken zijn in de Middellandse Zee. Weinigen lijken het aan te durven een belangrijke voedingsbodemp voor het op drift raken van miljoenen mensen onder ogen te zien, laat staan die weg te nemen: voedselschaarste, voortvloeiend uit klimaat- en waterproblemen, is een van de belangrijkste oorzaken van massamigratie. Niemand verlaat z'n vertrouwde woonomgeving wegens het wenkend perspectief van een bed-bad-broodregeling elders in de wereld. Het is niet de aanzuigende werking daarvan, maar de hete adem van oorlog en dictatuur, droogte, voedsel- en watertekorten en het gebrek aan kansen op een goed leven die mensen doen besluiten de grenzen van hun bestaan te verleggen. Het is mede aan onze agressieve exporteconomie te wijten dat Afrikaanse landen een gebrek aan kansen hebben om een eigen bestaan op te bouwen.

In Nederland blijft de politieke discussie steken in symptoombestrijding, omdat het wegnemen van de voedingsbodemp voor de vluchtelingenstroom voor vrijwel alle partijen te ingewikkeld lijkt. Een keuze die te zeer samenhangt met de onaantrekkelijke boodschap die neerkomt op dat we niet door kunnen gaan met 'business as usual', een boodschap waar maar weinig mensen blij van zullen worden. De Grote Trek, de jaarlijkse migratie van de meer dan 2 miljoen hoefdieren door het Serengeti-ecosysteem, is een duidelijk voorbeeld uit de dierenwereld van wat ook de mensenwereld te wachten staat. In 2008, ruim voor de huidige vluchtelingen-crisis, waarschuwde Francis Kologo – de productiemanager van Sofitex, een textielbedrijf in Burkina Faso – in de documentaire *Let's make money* van Erwin Wagenhofer:

We hebben veel schulden. Elke Burkinees die nu wordt geboren, heeft al schulden.

Als we geen katoen produceren zal elke Afrikaan uit Burkina, Mali, Benin en andere landen emigreren naar Europa.

We hebben geen andere keuze. We zullen jullie onder de voet lopen. Als het Westen niet stopt met subsidies aan hun katoensector, zullen we verplicht zijn weg te gaan. Als dat nodig is, kunnen ze muren van 10 meter hoog bouwen. Maar we zullen hoe dan ook naar Europa gaan.⁴

De NAVO waarschuwt voor ‘wateroorlogen’ en onderzoekers van Columbia University geven aan dat de Syrische burgeroorlog – een van de oorzaken van de huidige vluchtelingenstroom – duidelijk een ‘klimaatoorlog’ is.

Syrië, van oorsprong een van de vruchtbaarste gebieden ter wereld, is uitgedroogd. Het versneld oppompen van waterreserves om ‘voedselonafhankelijk’ te worden, zorgde juist voor ernstige voedseltekorten. Hele volksstammen trokken naar de grote Syrische steden, waar geen werk werd gevonden en met radicalisering van radeloze mensenmassa’s tot gevolg. Assad en ISIS maken misbruik van deze wanhoop.

Godsdiensttwisten blijken in de kern vooral over de beschikbaarheid van water en voedsel te gaan. Door waterschaarste mislukken oogsten, storten ecosystemen in en nemen gewelddadige conflicten over waterbronnen toe.

In onze hoogtechnologische samenleving zijn we gaan geloven in de mogelijkheid van onbeperkte groei. En dat terwijl we weten dat voor het wereldwijd mogelijk maken van onze westerse leefwijze drie tot vier aardbollen nodig zouden zijn, waarop niet het minste zicht is. Het stellen van kunstmatige grenzen tussen landen roept de schijntegenstelling op van een belangenconflict tussen de bevolking van die verschillende landen. Alsof we niet de opvarenden zouden zijn van hetzelfde ruimteschip, met een gedeeld belang, de metafoor die Wubbo Ockels op zijn sterfbed hanteerde.

We staren ons blind op de kortetermijnbelangen van onze eigen soort, waardoor we als mensdom geen moment lering trekken uit duurzame voorbeelden uit het dierenrijk. Geen dier zal meer voorraden aanleggen dan nodig is voor de komende winter, geen dier zal meer eten dan om z'n honger te stillen, geen dier zal zijn eigen leefomgeving welbewust onomkeerbaar verwoesten en geen dier zal het zijn nazaten onmogelijk maken een goed leven te hebben.

In die zin is het niet verbazingwekkend dat er in 2002 voor het eerst in de geschiedenis een politieke partij werd opgericht die de belangen van álle soorten, mens én dier, als uitgangspunt neemt. Voor sommigen zal dat klinken als een vorm van soortverraad, en daarmee zelfs meer woede oproepen dan landverraad in het verleden deed. Voor anderen zal het verder kijken dan de grenzen van de eigen soort en haar primaire belangen, aansluiting vinden bij een planeetbrede visie die bij veel beleidsmakers zo node gemist wordt.

Je geld of je leven is niet langer een zin uit oude misdaadfilms, maar een keuze die we werkelijk zullen moeten maken. Wanneer we aandacht voor relaties, een schoon milieu, dierenwelzijn, onderwijs en gezondheid als belangrijker indicatoren gaan zien dan de dode letter van het bbp, kunnen we het tij keren. Het zou naïef zijn daar nog langer mee te wachten, en door te rijden op tanende reserves zonder een structureel en stabiel plan voor een volhoudbare samenleving.

In dit boek wil ik de grote problemen inventariseren waarmee onze planeet te kampen heeft als gevolg van onduurzame beleidskeuzes en onduurzaam consumentengedrag. Niet om daarmee een fatalistisch beeld te schetsen, maar om te komen tot meer inzicht in hoe een wezenlijke gedragsverandering kan bijdragen aan onze overlevingskansen en ons geluk. Een groeiende wereldbevolking legt een steeds zwaardere druk op onze kleine planeet, en waar ook nog sprake is van ongelijke verdeling leidt dat tot intermenselijke en

geopolitieke spanningen die de situatie snel kunnen verergeren.

Alleen wanneer we de grote wereldproblemen van dit moment herkennen en erkennen kunnen we werken aan oplossingen die daadwerkelijk uitzicht bieden op een wereld waarin mededogen, duurzaamheid en het recht op persoonlijke keuzes gekoppeld worden aan het kunnen nemen van onze eigen verantwoordelijkheid voor komende generaties. Ambitueus, maar onafwendbaar. Falen is geen optie.

Op 11 maart 2015 ging onze documentaire *One Single Planet* in première in het Maagdenhuis van de Universiteit van Amsterdam. Het Maagdenhuis werd op dat moment bezet door studenten die protesteerden tegen het rendementsdenken in het onderwijs. *One Single Planet* vormt mede de basis voor dit boek.

1 Biodiversiteit

De diversiteit aan planten, dieren en ecosystemen vertegenwoordigt de grootste waarde die op aarde te vinden is: de basis van leven. Het tempo waarin soorten op dit moment verdwijnen wordt geschat op 100 tot 1000 keer sneller dan we in het recente verleden hebben gezien. De populaties wilde dieren zijn de afgelopen veertig jaar wereldwijd met gemiddeld de helft afgenomen. Vissen, reptielen en amfibieën die in zoetwater leven staan het meest onder druk en het verlies van biodiversiteit is het allergrootst in de tropische regio's.

Er zijn veel oorzaken aan te wijzen voor het verlies van soorten: klimaatverandering, landgebruik, ontbossing, het gebruik van landbouwgif, kunstmest... Welke rol speelt Nederland en hoe kunnen we in Nederland actie ondernemen tegen het biodiversiteitsverlies in ons eigen land en daarbuiten?

2 Water

Nederland is een waterrijk land. Water is er in overvloed. Problemen met water doen zich vooral ergens anders in de wereld voor. Denken we.

We kunnen ons misschien persoonlijk weinig voorstellen bij waterschaarste, maar van al het water op de wereld is minder dan 1 procent geschikt als drinkwater. Als we de wereldwatervoorraad voorstellen als twee longdrinkglazen, dan is er één tot de rand gevuld met zout, en dus ondrinkbaar, water. De andere is gevuld met maar één theelepeltje zoetwater. En dat ene theelepeltje wordt ook nog opgeëist door het rijkste deel van de mensheid.

De strijd om het beschikbare water is er niet een van de verre toekomst. In dit hoofdstuk bespreek ik de problemen en laat ik zien hoe wij met anders consumeren en produceren een doorslaggevend verschil kunnen maken.

3 Dierziekten en zoönosen

Er leven veel zorgen over het groeiend aantal dierziekten crises. Uitbraken van varkenspest, Q-koorts, vogelgriep, antibioticaresistentie, salmonella. Vaak groot in het nieuws en daarna snel weer naar de achtergrond verdwenen wanneer de ergste dreiging is geweken.

Dierziekten zijn van alle tijden maar vormen een dreigend gevaar door een onhoudbaar veehouderijsysteem. Maar liefst 75 procent van alle bacteriën of virussen die mensen ziek maken zijn van dierlijke afkomst, dit zijn de zogenaamde zoönosen. Dieren worden ziek door de manier waarop mensen ze houden. En mensen worden ziek vanwege de wijze waarop we dieren houden.

In dit hoofdstuk een beknopte inventarisatie van hoe het zo gekomen is en hoe we het tij kunnen keren.

4 Wereldvoedselvoorziening

Honger is niet het gevolg van te weinig voedselproductie, maar van een gebrek aan rechtvaardige verdeling. Het voedselvraagstuk waar we nu voor staan gaat vooral over voedselverspilling. Over wat we eten en hoe we het voedsel op een goede manier kunnen verdelen. Voor ons huidige consumptiepatroon is een equivalent van drie of vier aardbollen nodig.

Wordt er gekozen voor de doodlopende weg van grootschaligheid, intensivering en internationale vrijhandel? Ten koste van mil-

jarden landbouwdieren en via excessief gebruik van landbouwgif en kunstmest? Of wordt er gekozen voor een landbouwsysteem dat in harmonie met de omgeving, het milieu, met mens en dier functioneert?

In dit hoofdstuk laat ik zien dat vork en mes onze machtigste wapens zijn om de wereld te bewaren voor komende generaties.

5 Landbouwmythes

Vaak wordt beweerd dat de landbouw, met name de bio-industrie, een rol van grote betekenis zou spelen in onze economie. Er wordt wel geschermd met een aandeel van 10 procent van (daar is-ie weer) het bbp. Maar is dat waar? We zien het aantal landbouwbedrijven in razend tempo verdwijnen. Elke dag stoppen vijf tot zeven boerenbedrijven door verschillende oorzaken. Boeren moeten steeds vaker onder de kostprijs produceren en gaan gebukt onder hoge schuldenlasten. En tot overmaat van ramp financieren banken als ING en de Rabobank enorme megastallen in landen als Oekraïne, die legbatte-rijen en plofkippen produceren tegen prijzen waar Nederlandse boeren niet tegen kunnen concurreren. Het systeem lijkt volkomen vastgelopen zoals oud-minister Veerman (CDA) al vaststelde aan het eind van zijn ambtstermijn. En wie de economische betekenis van de sector doorrekent, moet vaststellen dat het vooral gaat om doorvoer van agrarische goederen uit en naar andere landen, zonder dat daar een Nederlandse boer aan te pas komt. Hoog tijd om de landbouwmythe eens tegen het licht te houden om daar lering uit te trekken voor een duurzame voedselvoorziening die ook dieren en boeren een beter leven kan bezorgen.

6 Wat nu?

Of het vertrekpunt van ons denken nu gevormd wordt door ecologie of economie, in beide gevallen zal duidelijk worden dat onze huidige omgang met elkaar en met het ecosysteem onhoudbaar is. Maar als we willen, kunnen we veel. We zullen in verzet moeten komen tegen onze schuldhorigheid, niet moeten wachten tot de politiek iets verandert. We zullen samen de politiek moeten veranderen.

Klinkt onaantrekkelijk in een tijd waarin de kloof tussen politiek en burger groter is dan ooit tevoren, maar het is onontkoombaar wanneer we onszelf en komende generaties een harmonieuze leefomgeving en een prettig leven willen gunnen. En wie wil dat niet?

Epiloog: Let's party!

Wat wil een kleine partij, een vreemde eend in het politieke landschap, bewerkstelligen om radicale veranderingen door te voeren? Is het mogelijk om expressieve politiek als middel in te zetten om aan te tonen dat de waarheid niet in het midden ligt en dat compromissen de vrede niet dichterbij brengen? We zullen zien!

Noten

- 1 Compendium voor de Leefomgeving: *Biodiversiteitsverlies in Nederland, Europa en de wereld, 1700-2010* <http://www.compendiumvoordeleefomgeving.nl/indicatoren/nl1440-Ontwikkeling-biodiversiteit-%28MSA%29.html?i=2-76>
- 2 Amerikaanse ingenieur en ondernemer. Hij is de oprichter van SpaceX en medebedenker en -oprichter van Zip2, PayPal en Tesla
- 3 E. Cassidy & P. West (2013) *Redefining agricultural yields: from tonnes to people nourished per hectare*
- 4 Erwin Wagenhofer (2008) *Let's Make Money* <https://www.youtube.com/watch?v=NETxzILPokw>